

polija

časopis za kulturu, umetnost
i društvena pitanja

novi sad — godina
XXII — cena 5 din

februar '77

216

predrag matvejević POLEMIKA I KRITIKA (1) aleksandar tišma NEKO JE STAO U PROZOR (2) RAZGOVOR S ALEKSANDROM TISMOM (4) janoš banjati IRONIJA I FORMA (6) karolj ač POHVALA REDU VOZNIJE (7) milan damjanović AKTUELNOST AFORIZMA (8) stevan tomtić NEDOSTATAK KONKRETNIH DOKAZA (9) deniz poniž KIBERNETIKA U NAUCI I KNJIŽEVNOSTI (9) srba ignjatović PITANJA O UMETNOSTI I NOVIM MEDIJIMA KAO PITANJA O ZNAKU I ZNAKOVNIM SISTEMIMA (12) joakim njugrošel DVADESET I JEDAN MINUT KASPARA HAUZERA (14) milutin ž. pavlov BIOGRAFIJA KOJU NE POTPISUJEM LIČNO (15) milena primorac REINTEGRACIJA POVRATNIKA (16) žan-klod renar STALNI PREOBRAŽAJ (18) dragomir brajković TRAG (19) rade obrenović ČETIRI PESME (19) vojislav despotov GLADNI JEZIK SITIJA (20) milisav krsmanović TRI PESME (20) dragiša madžgalj DORUČAK (21) slavko jendričko PRESVLACENJE (21) NOVE KNJIGE (22) U MEĐUVREMENU (24) božidar šujica TRI PESME (28)

predrag matvejević

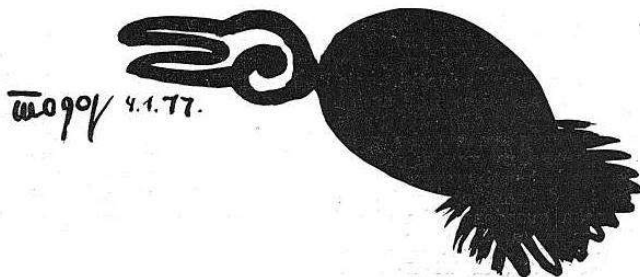
POLEMIKA I KRITIKA

Polemika je u isto vrijeme književna vrsta i stav. Kao književna vrsta, polemika ima odgovarajuću genealogiju, obrasce i predstavnike u pjesničkoj i proznoj, kulturnoj i političkoj tradiciji.

Kao stav, polemika je prisutna u samim kritičkim sudovima i ocjenama. U tome smislu i pohvalna kritika je polemična, ukoliko podržava polemičnost djela koje prosuđuje, a naoko oštra, tzv. »negativna kritika« može biti lišena svake polemičke relevantije, ako ostaje u konvencionalnim okvirima.

U polemici se, dakle, iskazuje naš odnos prema konvencijama. Značajne promjene u književnosti i kulturi redovito su nagoviještene ili praćene polemičkim suočenjima. Vrijeme u kojem nema polemike — ili pak u kojem su polemike periferne i površinske, lokalizirane ili lokalističke — vrijeme je stagnacije, održavanje postojećeg stanja koje podupiru bilo institucije i njihovi glasnogovornici, bilo pak predstavnici kulture kojima postojeće stanje kao takvo najviše odgovara.

Sama činjenica da u nas, odavno već, nije bilo »pravih polemika« — one koje su tu i tamo vođene uglavnom su se svodile na privatne čarke ili partikularna »prepucavanja« — dovoljno konkretizira situaciju koja je za nama: situaciju u kojoj kultura, već barem dvije decenije, uglavnom nema novih, tj. vlastitih ideja, u kojoj su se akumulirale različite frustracije kulturnih radnika.

likovni prilozi u ovom broju: crteži todora stevanovića

U ljeto 1975, začela se jedna duža polemika u zagrebačkom *Oku*, koja je, za razliku od onih što su joj u posljednje vrijeme prethodile, imala osjetniji odjek na razini cijele zemlje, i u sredstvima javnog informiranja i u tzv. kulturnom životu. Ne kanim ovdje tražiti objašnjenje zašto se to dogodilo i zbog čega je ta polemika dobila takvo, šire značenje, pa, nešto kasnije, potakla i druge. Vjerujem da je manje zaslužna za to metoda ili otvorenost kojom je vođena, a da su ipak presudni drugi, izvanjski činioci: želja da se prevlada spomenuta frustracija, suprotstavljanje autoritarnosti tradicionalnog tipa i, napokon, unutrašnja potreba za polemičkim provjetrenjem same situacije i slično.

Ni o mogućoj *inflaciji* polemike ne želim raspravljati: jednom od inicijatora i sudionika polemičkog vala koji nas je zapljusnuo to ne bi priličilo...

Ograničit ću se na nekoliko dijagnoza. Dok polemika nije bilo, jadikovalo se što ih nema. Kada su se, napokon, javile, čulo se ubrzo da nisu »prave«, nisu građanski pristojne, spominju imena i ne štete titule ni institucije, ne žele se ograničiti na republičko-pokrajinske feude. Prije su — u dobra stara vremena — polemike bile, kažu, bolje, uljudnije i viteškije. Publika, na žalost, obično ne zna mnogo o tome kako su se naši očevi ili djedovi čašćavali epitetima kao što su *ovan*, *vol* ili *šakal*, *Pfujević* ili *Huljević*, ili, pak, *izdajnik*, *renegat*, pa čak i *agent* i sl. Ne, prije je ipak bilo »bolje«: opet ta (naša) pasatistička boljka!

Još jučer smo se jadali na sva usta da se nitko ne usuđuje reći bobu da je bob, a popu da je pop, da se stalno govori bezimeno i općenito: »neki« to čine, »ima takvih«, »pojedinci« su ovakvi, ima onakvih »pojava« i slično. Javne tajne o klanovima i »klandžijama« nitko nije provaljivao pred javnošću. Tako šuteći, bivali smo, htjeli ne htjeli, suosjećnici u kojčemu, pravili kojekakve koncesije...

Nema opasnosti od polemike, ako sama polemika ima valjanih razloga. Štetni mogu biti samo poneki polemičari ili — pogotovu — polemičarske prišipetlje: oni koji bez argumenata, djela ili imena žele po svaku cijenu da ih se čuje i imenuje. Sujeta uvijek prijeti da polemiku obezvrijedi ili razvodni, da od nje napravi lakrdiju. (Tome, na žalost, u nas doprinosi dio štampe za koji se može reći da predstavlja žutu boju duge: njoj su svi polemičari jednaki, a njihovi razlozi isti, ona ne traži *meritum* stvari nego njihovu produ.) Zbog toga inflacionog kursa valja nešto više reći o polemici samoj.

Najopćija tipologija koju se može predložiti razlučila bi *problematsku* polemiku od *parodijsko-pamfletske* (ovdje ni *parodija* ni *pamflet* nemaju — ne moraju imati — pogrdno značenje). *Parodijska* ili *pamfletska* polemika ima uočljivija polemička obilježja, dok je *problematska* u pravilu i jače oslonjena na *vrijednosti* i bliža kritici. U prednosti je, češće, ona polemika koja ima u svojoj osnovi *problematski stav*, a uspijeva ga predočiti u najprikladnijoj *parodijsko-pamfletskoj formi* (od početka ovog napisa ne želim dijeliti *stav* i *formu* o kojima je riječ).

Svjetska književnost poznaje izvanredne polemike — možda najznačajnije — koje ostaju na razini *problematske* rasprave. Takve su, na primjer, u poslijeratnom periodu, čuvena polemika Sartre — Camus ili, tridesetih godina, Lukács — Brecht i, još prije, Trocki — Malraux. Tu su važni samo stavovi i problemi kao takvi, a za privatne zadevice uglavnom nema mjesta: Sartre će, nakon što je optužio Camusa da argumentima *Pobunjenog*

čovjeka pomaže desnici, napisati ubrzo poslije toga impresivan nekrolog piscu *Stranca*; Malraux će ostati zahvalan Trockom što mu je uputio svoje žive kritičke opaske u vezi sa staljinizmom i izraziti mu u *Antimemoarima* svoje poštovanje.

U svojim *Tezama o problemima marksističke kritike*, pisanim u prvim godinama iza oktobarske revolucije, Lunačarski ističe da je polemika »korisna« marksističkoj kritici ukoliko ne »prikrija slabost argumenata retorikom« i izbjegava »podrugljive« i »zlonamjerne« invective: inače, »polemički članci, pogotovu kada i jedna i druga strana imaju jednako krivo, utjecajni su i publika ih bolje shvaća« (XIII teza).

Problematska polemika pretpostavlja odgovarajuće vrijednosti, te ličnosti koje se za njih zalažu. U našim prilikama više se gajilo parodijsko-pamfletsko polemiziranje, ali je u pojedinim ključnim situacijama, npr. u »sukobu na ljevicima«, osnova same polemike ipak ostajala problematska. (To je, također, došlo do izražaja u polemici između Vidmara i Ziherla, pedesetih godina, jednoj od najznačajnijih u nas poslije rata.)

Vrlo je indikativan slijedeći podatak: 1975. izašao je u Zagrebu, kao šesta knjiga *Antologije hrvatskog humora*, izbor polemičkih tekstova pod naslovom *Protivnici, rugači i zabavljači* (podnaslov *Polemike i pamfleti*). Tom prilikom nisam čuo ni pročitao da se itko upitao: zar naši polemički sporovi spadaju u humor? Doduše, u prošlosti kakvu smo imali, književnosti je često bila namijenjena donkihotska uloga. S jedne strane, uvjeti nisu navodili baš na smijeh (stoga pojedine jugoslavenske književnosti i imaju tako oskudne humorističko-komičke tradicije, npr. slovenačka, ili hrvatska, izuzevši Držića, pa makedonska i dr.), a, s druge, i najozbiljniji naponi ostajali su smiješno beznačajni i nedjelatni.

Bilo kako bilo, problematska se polemika ne može svrstati u humor. Navest ću, u vezi s tim, jedno vlastito iskustvo: pokušavajući polemizirati na problematski način s partnerom koji je bliži onoj drugoj, parodijsko-pamfletskoj tradiciji, dolazi ne samo do raskoraka u polemičkom dijalogu, nego — povremeno — i do potpune nemogućnosti polemiziranja: pitanja idu u jednom smjeru, odgovori se okreću u drugom. Takve razlike obično podijele promatrače za i protiv: jedni se opredjeljuju za problematizaciju stavova, drugima je bliža ona zabavna i parodijska forma.

Sasvim neovisno o tome iskustvu, može se reći da u nas veći dio publike, onaj s nevelikim obrazovanjem ili primitivnim navikama, a priori pretpostavlja »štosove« i »marifetluke« svemu drugom: najvažnije im je to kako je tko kome »spustio«, »nasadio ga« ili »nasanjao«, »nataciljao« ili »naguzio«. Malo tko traži i uočava duhovite huncutarije ili mangupluke rafiniranijeg književnog ukusa, jer tradicije naših književnosti nisu bogate ni duhovitošću ni — još manje — rafinmanom. Mentalitet o kojem je riječ spreman je proglasiti vrsnom polemikom ono što jedva nekako odudara od sivila štampe, što, u najboljem slučaju, ima tek neku relativnu vrijednost. *Moralni smisao* ili *stav* se pri tome uopće ne vrijednuju.

Unatoč tome, kada se pojave dublji razlozi — za problematskim polemiziranjem, s argumentima i načelima, vašaški tip parodijsko-pamfletske polemike postaje bespredmetan.

Polemički stil ima vlastitu sintaksu: u njemu ovan nije uvijek ovan, šakal i vol nisu samo vol i šakal, Pfujević ili Huljević su unatoč svemu — usprkos Matošu — ipak, Ujević. Jučerašnji »izdajnik« ili »renegat« može sutra postati dragocjenim drugom i valjanim *sputnikom* revolucije. Težinu izgovorenoj riječi daje ipak težina onoga tko ju je izgovorio: biti nitkov u očima stvarnog nitkova nije nimalo pogrdno, a naziv koji ti jednom prišije istinski stvaralac ostaje kao ožiljak do kraja života. Vatreni polemičari lako izgovore riječi koje bi kasnije rado izbrisali: o osobenostima polemičkog govora i njegove sintakse valja voditi računa, pogotovu tamo gdje je govor vulgarnosti rasprostranjen i moćan.

Važno je da polemika ne iznevjeri ni odgovornost kulturnog posleništva ni dostojanstvo same književnosti (kojoj pripada, ne zaboravljam to, i dobar pamflet i, pogotovu, uspjela parodija). Nisu malobrojni oni koji čekaju priliku da bace ljavu na »intelektualce« i »pisce« što, eto, nemaju drugog posla nego da se međusobno prepiru i aće.

Polemika je oblik kritike u društvu, i *književne* (umjetničke, kulturne) i *društvene kritike*, u isto vrijeme. U zemljama u kojima se ona javlja jedino kao službeno upozorenje i gdje je potpisuju jedino opunomoćeni zaduženi da upozoruju, obično ne cvjeta ni kulturni niti, uopće, društveni život. U nas su polemički stavovi odavno sputavani stanovitim specifičnim hipotezama: gdje tko živi, koje je nacionalnosti ili vjere, zašto se »miješa« u stvari što ga se ne tiču (čitaj: u pitanja druge republike ili pokrajine), te razne druge asimilacije s tradicionalnim paternalizmom i autoritarnošću, s centralizmom, nacionalizmom i sličnim.

Kultura mora, u svom vlastitom interesu, osigurati pravo građanstva svim *autentičnim* polemičkim stavovima, omogućiti da se polemizira sa svima koji to zaslužuju: ne samo kulturnim radnicima i piscima nego i političarima-birokratima (i to ne isključivo kad već padnu sa svojih pozicija), dogmaticima i tradicionalistima raznih vrsta, sa svim lažnim »vrijednostima« i sumnjivim »autoritetima« što zagađuju našu zajedničku okolinu.

NEKO JE STAO U PROZOR

aleksandar tišma

Muž mi je postao mrzak kada sam shvatila da je naše dete nenormalno.

Doduše, ja sam to o detetu slutila i ranije, valjda još od dana kada se rodilo, po tome kako je bezvoljno primalo sisu, kako je u pelenama, kada bih ga raspovila, ležalo nepokretno i skoro uvek bez glasa, bez plača. Moja mati je posle mene rodila još troje, a u komšilik, kod nas na selu, bivalo je uvek puno sitne dece: znala sam dobro kako se ona vladaju i kako izgledaju.

Ali valjda zato što sam s mužem živela napolju na imanju van sela, gde su tada stanovali sve neki stari ljudi, pa nisam imala s kim da svoje dete upoređujem isprva sam se, ipak nadala. Ono je raslo: tanke nožice postajale su mu duže, glavica veća, dovoljno je bilo pogledati razmak do iverice korpe u kojoj je ležalo pa se u to uveriti. Kao neka luda, nisam obraćala pažnju na to što detetu debelja samo trubu, dok mu prsa ostaju jednako uska i duguljasta, noge i ruke beživotno ispružene, kao četiri šibice bačene slučajno u povoje. U to vreme mnogo sam radila u njivama — još mi se radilo — kući sam se vraćala tek uveče, pa je dete preko dana ostajalo samo; bila sam zadovoljna što je tako mirno, što ne moram da se brinem za njega. Ujutru bih mu mlekom nakvasila pet-šest zaloga hleba i ostavljala ih, kao što je nekad činila moja mati, na jastuče da bi ih moglo dohvatiti ustima; ali i te zalogaje nalazila sam uveče na broju i nedirnutu na istom mestu, razmeštene po jastučetu. Tada bih dete nadvojila i samo bi me čudilo što ne sisa željno, već preko volje, kao da ga je neko celog dana hranio.

Onda se na imanje doselila Đurđevka s mužem i decom. Zauzela je stan s levog kraja zgrade, na mestu Kuvaševih koji su zbog otkaza prešli na susedno imanje. Bilo je proleće, kopanje u jeku, nismo imale vremena da se posetimo, nisam njenu decu tačno ni prebrojala, samo sam ih izjutra i uveče videla kako se vrzmaju i valjaju ispred zgrade. Ali jednog dana, kada sam pristavila supu, nisam našla u fišeku soli, bila je potrošena. Baba Mara, od koje sam obično pozajmljivala što mi trenutno zatreba, bila je otišla tog jutra na pijacu, u selo; Majdana, u stanu do našeg, videla sam sat pre toga pijanog, pa sam radije pošla kod Đurđevke, malo i zadovoljna, zbog radoznalosti.

Ona je, takođe, kuvala; muž joj nije bio kod kuće, a deca su se igrala pred kućom. Kada sam zakucala i odškrinula vrata, u kuhinji, na podu, na pola puta između vrata i štednjaka, puzalo je sasvim malo dete. Imalo je na sebi samo košuljicu, ispod nje je stršao uvis okrugao, mali turčić. Videlo se da je devojčica. Pošto sam ušla, dete me je primetilo, s naporom izvilo glavu prema meni i smešno namrštilo čelo kao da će ustati; ali onda se prevalilo na bok i zaplakalo. Uplašeno sam cinknula, ali Đurđevka je dete jedva pogledala. Na to sam se i ja smirila, ali više nisam mogla odvojiti pogled od poda. Zatražila sam soli, rekla šta kuvam i sve, ali sam stalno gledala u ono dete, kako se opet s naporom podiže na kolena i, prestavši da plače, isteže zabrinutu glavu s onim nabranim čelom prema meni. Upitala sam, usred razgovora: »Koliko ti je mala stara?« »Za koji dan će uzeti deveti mesec«, rekla je nemarno Đurđevka, sećam se još i sad kako je odmahнула rukom. A mene odjednom kao da je neka gvozdena šaka uhvatila za srce; morala sam se pridržati za vrata. »Pa moje dete je davno navršilo godinu!« kriknuo je u meni neki glas. Prekinula sam svaki razgovor i, kao da hoću da se uverim, pojurila svome detetu. Dok sam još trčala između Đurđevkinog i svoga stana, sve mi se činilo da ću i svoga dečaka zateći na podu, kako puzi i pruža glavu prema meni.